

**ARKEOLOG MAX VON OPPENHEIM'IN OSMANLI
DEVLETİ'NDEKİ CASUSLUK FAALİYETLERİ**
ARCHAEOLOGIST MAX VON OPPENHEIM'S ESPIONAGE
ACTIVITIES IN THE OTTOMAN STATE

Elif Gizem POLAT*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Şubat 2022
Kabul: 20 Şubat 2023

Article Info

Received: February, 15, 2022
Accepted: February, 20, 2023

Öz

Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurma mücadelesinin kıyasıya yaşandığı 19. yüzyılda seyyah, arkeolog ve diplomat Max von Oppenheim, Almanya adına casusluk yapmış isimler arasındadır. Osmanlı topraklarına yaptığı seyahat ve çalışmaların ardından Almanya'nın Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bulunan kurumlarda istihdam edilmesi ve süreç içerisinde İngiltere ve Osmanlı Devleti çalışanları tarafından takibe alınması bu makalenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Osmanlı arşiv belgeleri, Max von Oppenheim'in yayınladığı raporlar, kitap ve makaleler, bilim insanları tarafından daha önce yapılmış çalışmalar ışığında bu husus aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Reich, XIX. Yüzyıl, Max von Oppenheim, Arkeoloji, Kahire, Tell Halaf, Emperyalizm, Casus.

Abstract

In the 19th century, when the struggle for influence over the Ottoman State was cutthroat. Traveler, archaeologist and diplomat Max von Oppenheim is among the names who spied on behalf of Germany. After his travels and studies in the Ottoman lands, he worked for the employment of institutions under the Ministry of Foreign Affairs of Germany. In this process, being followed by the British and Ottoman State employees constitutes the starting point of this article. Ottoman archival documents, reports published by Max von Oppenheim, books and articles have tried to illuminate this issue in the light of previous studies by scientists.

Keywords: Ottoman State, II. Reich, XIX. Century, Max von Oppenheim, Archaeology, Cairo, Tell Halaf, Imperialism, Spy.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı; elifgizemp@gmail.com; ORCID: 0000-0002-1775-9238; Kırıkkale-Türkiye.

Giriş

Şark sorununun merkezi olarak görülen Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda Avrupa'nın bölücü faaliyetleri ve işgalleri karşısında ezilmekteydi. İngiltere'nin 1856 yılında Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti altına alacağına dair attığı imza, 1878 Berlin Antlaşması ile sona erdi, önce Kıbrıs'a daha sonra ise 1882 yılında Mısır'a yerleşti. Balkanlarda çıkan isyanların da destekleyicisi olan İngiltere, Fransa'yı da yanına çekti ve Osmanlı Devleti önce Cezayir ve ardından 1881 yılında Tunus'u Fransız işgalcilere teslim etmek zorunda kaldı.¹ Nitekim dış politikada yalnız bırakılan Osmanlı Devleti henüz topraklarını fiili olarak işgal etmemiş olan Almanya ile siyasi ilişkilerine hız verdi.

1871 yılında siyasi birliğini Bismarck önderliğinde tamamlayan Almanya ise dünya siyasetine diğer Avrupa ülkelerine göre daha geç katılmıştı.² Almanya için bu durum Asya ve Afrika'nın İngiltere ve Fransa tarafından çoktan paylaşıldığı anlamına gelmekteydi. Şayet Almanya dünya siyasetinde iyi bir konum istiyorsa hızla sömürgecilik yarışına katılmak zorundaydı.

Nihayet 1896 yılına gelindiğinde II. Wilhelm'in Almanya'yı küresel bir güce dönüştürmeyi amaçlayan 'weltpolitik' siyasetini ilan etmesi ile devletin dış politikası emperyalizmi benimsedi. İlan edilen dünya politikası (weltpolitik) ile birlikte yeni pazar ve hammadde arayışında olan Almanya, rotasını Osmanlı topraklarına çevirdi. Fakat Almanya; İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya'dan farklı bir politika izleyerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü kendi çıkarları doğrultusunda korumayı tercih etmekteydi.³ Sonucunda İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya ile karşı karşıya gelecek olsa da ilan ettiği dünya siyasetine hız veren Almanya neo-koloniyalizmin ilk mimarı olarak anılmasına sebep olacak projelerini hayata geçirmek amacıyla çalışmıştır.⁴ Bu uğurda 'barışçıl yayılma' siyasetini takip eden Almanya, Osmanlı topraklarındaki nüfuzunu daha güçlü kılmak adına arkeoloji heyetleri göndermiş, enstitüler ve cemiyetler kurmuştur. Söz konusu arkeoloji heyetlerinde, enstitü ve cemiyetlerde bulunan kişilerin bir kısmı Kayzer adına casusluk faaliyetlerinde de bulunmuştur. Bunlardan birisi de Max von Oppenheim'dir.

¹ H. Ömer Budak, *Olaylar ve Anlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, Anadolu Okul Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 188-189.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) VIII. Cilt*, TTK, 6. Baskı, Ankara 2007, s. 166.

³ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981, s. 8.

⁴ Ortaylı, *a.g.e.*, s.122.

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Arkeolojiye Bakış Açıları

Kutsal Kitap ve Antik Döneme ait yazılı eserler Rönesans Dönemi Avrupası'nda önem kazanmış, Michelangelo gibi büyük sanatçıların eserlerini etkilemekle kalmamış bu kitaplarda anlatılan şehirlere olan ilgi de artmıştır.⁵ Bazı Antik Yunan ve Roma heykellerinin yine bu dönemde sergilenmesi ile birlikte antik uygarlıklara olan hayranlık, Avrupa'da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kendi köklerinin Yunan ve Roma Uygarlıklarından geldiği düşüncesi Klasik Arkeolojiyi vücuda getirmeye başlamıştı. Reform hareketiyle başlayan ve Charles Darwin'in evrim teorisiyle zirveye ulaşan dinlere olan güvensizlik Kutsal Kitap Arkeolojisini de beraberinde getirmiş, Tevrat ve İncil'de adı geçen yerleri arkeolojik olarak araştırıp somut birer kanıt olarak sunma kaygısı bu şehirlerin bulunduğu topraklar olan Yakındoğu coğrafyasına araştırma heyetlerinin ve seyyahların akın etmeleri ile sonuçlanmıştır. Ayrıca 1789 yılında gerçekleşen Fransız Devrimi'nin ardından dünyaya yayılan milliyetçilik akımından etkilenen arkeoloji, "nereden geldik?" sorusunu ulusçu bir çerçevede değerlendirmeye başlamıştır.

XIX. yüzyılda yukarıda sıralanan tarihi olaylarla son şeklini alan arkeoloji, Osmanlı Devleti nezdinde Batılılaşma hareketleri içerisinde müze çalışmaları ile birlikte ivme kazanmıştır. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Batılılaşma hareketlerine hız verilmesinin ardından "âsâr-ı atîka" kavramı Osmanlı belgelerinde sıkça zikredilir olmuştur. Fethi Ahmet Paşa Batılı tarzda bir müze kurulması fikrini ortaya atmış ve bununla birlikte Osmanlı topraklarında bulunan eski eserlerin tespit edilmesi için faaliyetler başlatılmış, eski eserler Aya İrini Kilisesi'nde toplanmıştır.⁶ Batılı tarzda ilk müzecilik çalışması olan Aya İrini Kilisesi'ndeki Mecmua-i Âsâr-ı Atîka öncesinde türbe ve tekkelerde korunan ve sergilenen eşyalar ilk müzeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷ Bu hususta belirtmek gerekir ki müzelerin kökenini oluşturan ve toplumdaki elit kesimin meydana getirdiği koleksiyonlar her dönemin kendine özgü fikir akımlarını da içermektedir. Nitekim Avrupa'da Grek ve Roma sikkelerinden oluşan koleksiyonlar veya doğa bilimi açısından önem arz eden çalışmalar koleksiyonlarda ön plandayken, Türklere ait koleksiyonların genellikle sikke, elyazması, hat ve tezhip sanatına ilişkin eserlerden meydana geldiği görülmektedir.⁸ Bu durum

⁵ Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gerçek Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 70.

⁶ İlber Ortaylı, "Tanzimatta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul 1985, s. 1599.

⁷ Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Koleksiyonculuğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XIX, Sayı 2, 2004, s. 66-67.

⁸ Özkan, a.g.m., s. 71.

Avrupa'da Grek ve Roma hayranlığının (Philhellenizm) kimlik arayışıyla birleşmesi ve Avrupalı devletlerin kökenlerini bu uygarlıklara dayandırmasıyla ilişkilendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ise yönünü Batıya çevirmeden önce bu eserlerle ilgilenmemesi anlaşılır bir durumdur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma çerçevesinde Antik Yunan ve Roma Dönemlerinin kapsamlı olarak araştırıldığı Klasik Arkeolojinin ön plana çıktığı görülmektedir.⁹ Bu durum da yine bu dönemin fikrî yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yunan ve Roma kalıntılarında oluşan koleksiyonların sergilenmesi ile Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal bakımdan Avrupa'ya yakınlığı vurgulanmak istenmiştir. Ayrıca tebaasının farklı uluslardan oluşması sebebiyle milliyetçilikten fazlasıyla uzak durmaya çalışan Osmanlı Devleti için söz konusu arkeoloji çalışmaları ve müzelerde sergilenen eserler toprak bütünlüğünü simgelemekte ve Avrupa'nın büyüklüğünün Osmanlı topraklarında daha önce kurulan medeniyetler sayesinde olduğu özellikle belirtilmektedir.¹⁰ Nitekim 17 Ağustos 1880 tarihinde Çinili Köşk'te Maarif Nazırı Münif Paşa'nın açılış konuşmasında da bu durum vurgulanmış olup, bunun yanı sıra eski eser kaçakçılığı ve bu kaçakçılığın sebebinin eski eserlere Osmanlı Devleti'nde kıymet verilmemesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ek olarak Osmanlı Devleti'nde bu tutumun değiştiğini, bunun en açık örneğinin Müze-i Hümayun olduğunu vurgulayan Münif Paşa, Avrupalıların bu hususta fikir ve davranışlarını değiştirmelerini ümit ettiğini söylemiştir.¹¹

1881 yılına gelindiğinde ise Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olarak atanması Türk arkeolojisi için bir dönüm noktası olmuştur.¹² Nitekim onun müdürlüğe gelmesinin ardından 1884 yılında yayımlanan Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi çağdaş anlamda yayınlanan ilk eski eser yasasıdır.¹³ Ardından gelen nizamnameler ile birlikte denetim sıkılaştırılmış, eser kaçakçılığı önlenmeye çalışılmış, seyyah ve arkeologlar takibe alınmıştır. Örneğin, Alman arkeolog ve seyyah Heinrich Schliemann, Osmanlı Devleti'ne ilk defa geldiği 1868 yılında Troya'yı keşfetmiş ve 1870 yılında kazılara başlamıştı. Bulduğu arkeolojik eserleri yurtdışına kaçıran Schliemann, 1887 yılında tekrar geldiğinde Osmanlı Devleti'ne girişinin

⁹ Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006, s. 32.

¹⁰ Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, çev. Esin Soğancılar, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul 2020, s.94-95.

¹¹ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey I. Cilt*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1971, s. 180.

¹² İ.DH. Dosya No: 835, Gömlek No: 67168, Hicri 09.10.1298.

¹³ A.DVN.MKL. Dosya No: 25, Gömlek No: 45, Hicri 29.12.1301.

yasak olduğunu öğrenmiştir.¹⁴ Nitekim Osmanlı Devleti eski eser kaçakçılığını önleme kapsamında araştırmalar yapmakta ve nizamnamelerde “devlet malı” olarak nitelendirilen eski eserleri yurt dışına kaçıran kişilerin devlete girişini dahi menetmekteydi.

Bu gibi önlemlerin yanı sıra Osman Hamdi Bey ilk kez arkeolojik çalışmaları da başlatmış, 1883 yılında Adıyaman'da Nemrut Dağı'nda, 1887 yılında Lübnan'da Sayda'da kazıları, 1891 ve 1892 yılları arasında da Muğla Yatağan'da bulunan Lagina da kazılar gerçekleştirmiştir. Osman Hamdi Bey'in özellikle Sayda kazısı esnasında bulduğu lahitlerle birlikte Çinili Köşk yetersiz gelmeye başlamış ve yeni bir müze binası inşa edilmesi için 1887 yılında başvuruda bulunmuştur. Mimar Alexandre Vallaury tarafından yapılmış olan yeni müze binası 13 Haziran 1891 tarihinde açılmıştır.¹⁵ Bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak adlandırılan bu müze de Batılılaşma sürecinde Müze-i Hümayun'ca benimsenen Klasik Arkeoloji düşüncesi, müze binasının mimarisine yansımış ve bina Helenistik Döneme göre planlanmıştır.¹⁶

Genel olarak bakıldığında müze ve arkeoloji adına yapılan çalışmaların Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki uluslararası siyasi kaygıların etkisi altında olduğu açıktır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde yapılan çalışmalar Avrupa'daki gibi eser temelli olup, Antik Yunan ve Roma dönemlerini benimseyerek Avrupalı milletler arasında yer edinilmeye çalışılmıştır. Almanya ise Yunan ve Roma'yı kendi kültür temelinde görmekle birlikte Şark araştırmalarını Bizans ve Klasik dönemlerden öteye götürerek Asur, Hitit, Arami gibi Antik Çağ uygarlıkları üzerine çalışmalar yapmaya başlamıştı. Böylece Kutsal Kitap'ın somutlaştırılması adına birçok arkeolojik çalışma başlatan Alman arkeologlar, Osmanlı Devleti'nden aldığı izinler ile Yakınoğu coğrafyasının yer altı ve yerüstü zenginliklerini de keşfetmeye başlamıştır. Nitekim arkeolog unvanını kullanan birçok Alman jeolog Musul ve çevresinde petrol bulmak amacıyla araştırmalar gerçekleştirmiş ve Osmanlı Devleti subaylarına yakalanmışlardır.¹⁷

25 Ocak 1898 yılında James Simon tarafından kurulan Alman Şark Cemiyeti (Deutsche Orient Gesellschaft) Osmanlı Devleti sınırlarında yapılan kazı çalışmalarını yönetmiş ve finanse etmiştir. 1901 yılından itibaren Alman Şark Cemiyeti'nin koruyucusu ve başı Kayzer II. Wilhelm olmuştur. Söz konusu cemiyetin finansörleri ve üyeleri arasında ise Bağdat-

¹⁴ DH. MKT, Dosya No: 1417, Gömlek No: 90, Hicri 11.08.1304.

¹⁵ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s. 261.

¹⁶ Mehmet Özdoğan, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁷ Peter Hopkirk, *İstanbul'un Doğusu'nda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, Gençlik Yay., İstanbul 1995, s. 39.

Berlin Demiryolu'nu da finanse eden Deutsche Bank'ın direktörlerinden Gwinner, silah şirketi Krupp'un patronu Frederich Alfred Krupp ve Siemens gibi isimler de bulunmaktaydı.¹⁸ Almanya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı verdiği yarışın bir kolu olan arkeoloji Alman Şark Cemiyeti'nin desteği ile hem Alman müzelerine eser kazandırdı hem de Osmanlı Devleti topraklarını daha yakından tanıdı. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan Cermen ırkının tek çatı altında birleştirilmesi için uygulanan propagandalarda arkeoloji ön saflarda yerini almaya başladı. Nitekim Gustaf Kossina'nın 1880'lerden itibaren gerçekleştirdiği milliyetçilik akımının etkisi altındaki çalışmaları ile ulusal kimlik ve birlik ideolojileri güçlendirilmekteydi.¹⁹

Gustaf Kossina gibi Pancermen hareketini benimseyen her bilim insanı ve araştırmacı ulusal kimliğin tarihi geçmişle güçlendirildiği çalışmalar ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda 19. yüzyılda Balkanları, Anadolu'yu ve Mezopotamya'yı Alman ırkı için kolonileştirilmek gibi fikirler de yayılmaya başlamıştı. Bu bağlamda arkeoloji çalışmaları Pancermenizmin etkisi altındaki arkeologlar tarafından, Osmanlı Devleti'nin bir sömürge devleti haline getirilmesi gerektiği ve bunun nasıl yapılacağına dair rapor ve çalışmalarla birlikte yürütülmeye başladı. Nitekim Anadolu'nun Almanlar için gelecek vadeden bir sömürge olması fikrini öne süren Alman arkeolog ve seyyah Ludwig Ross, Anadolu'ya gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda 1850 yılında Anadolu'da kurulabilecek Alman kolonilerinden bahseden bir kitap yayımlamıştır.²⁰ Ludwig Ross gibi Osmanlı Devleti'nde çalışmalar yürüten Max von Oppenheim da casusluk faaliyetlerinde bulunmuştur.

XIX. ve XX. yüzyıllarda asıl görevi “*müze ajanlığı*” yapıp, estetik yanı güçlü olan eserleri kendi ulusal müzelerine kazandırmak ve bunları halkı eğitmek amacıyla kullanmak olan arkeologlar, “Alman nüfuzunu Osmanlı Devleti'nde nasıl ve ne kadar arttırabiliriz?” gibi soruları cevaplandırarak çalışmalar yürütmüşlerdir. Başta Max von Oppenheim olmak üzere Alman arkeologlar ve seyyahlar Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirdikleri çalışmalarla arkeoloji bilimine katkıda bulunup sistemleşmesini sağladıkları gibi, ‘barışçıl’ olarak tarihi eser yağmasının da hız kazanmasına neden olmuşlardır. Bu yağmanın sergilendiği ulusal müzeler; geçmişte yaşamış büyük medeniyetleri, Eski ve Yeni Ahit'te zikredilen şehirleri ve bunların

¹⁸ Özer Özbozdağlı, *Ortadoğu'nun Yağmalanan Hafızası Almanların Ortadoğu'da Arkeolojik Faaliyetleri (1890-1914)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020, s. 54.

¹⁹ Brent Maner, *Germany's Ancient Pasts Archaeology and Historical Interpretation Since 1700*, The University of Chicago Press, Chicago & London 2018, s. 254.

²⁰ Ludwig Ross, *Kleinasien und Deutschland: Reisebriefe und Aufsätze mit Berzugnahme auf die MöglichKeit Deutscher Riederlassungen in Kleinasien*, C.E.M. Pfeffer, Halle 1850.

kalıntılarını ancak üstün bir ırkın koruyabileceği düşüncesi ile hareket etmişlerdir. Bazen rüşvet bazen tehdit yoluyla kendi coğrafyasından koparılan tarihi eserler, o coğrafyanın ve üzerinde yaşayan toplumun da koruyuculuğunun üstlenildiğini dolaylı yoldan simgeleyen alanlar haline gelmiştir. Almanlar tarafından yürütülen arkeoloji çalışmaları ilk başta Avrupa'nın maddi kültür yağmasının sergilendiği ve kültürel zenginliğin göstergesi haline gelen müzelere eser kazandırmak için çabalayan müze ajanlarının seferleri gibi gözükmetedir. Fakat özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında bölgeye dair bilgi birikimleri sebebiyle müze ajanlığından siyasi ve hatta saha ajanlığına terfi etmiş oldukları gözlemlenmektedir.

Baron Max von Oppenheim'in Faaliyetleri

1860 yılında Yahudi bir bankacının oğlu olarak dünyaya gelen Max von Oppenheim'in ailesi, demiryollarına yaptığı maddi yatırımlar dolayısıyla 1867'de Avusturya ve 1868 yılında ise Prusya hükümdarları tarafından kalıtsal olarak Freiherr (Baron) unvanını almıştı.²¹ Doğu dünyasına çocukluğundan itibaren derin ilgisi olan Baron Max von Oppenheim öğrencilik yıllarından itibaren Arapça, Farsça ve Türkçe öğrenmeye başlamıştı.²² Babasının isteği üzerine okuduğu hukuk bölümünü 1883 yılında bitirdikten sonra aynı yıl ilk Doğu ziyaretini gerçekleştirmişti. İkinci ziyaretini 1886 yılında gerçekleştiren Oppenheim'in Doğu'ya olan ilgisi Fas seyahatinin ardından daha da arttı. Fas'ta altı ay kalarak Arapçasını geliştirdi.²³ 1892 tarihinde tekrar yola çıkan Max von Oppenheim bilimsel çalışmalarına başladı. Osmanlı Devleti'nden aldığı seyahat izni ile Afrika'da araştırmalar yaptı.²⁴ Senûsi Tarikatı üzerine yoğunlaşan Oppenheim, bu tarikatın hem dini hem de Almanya'nın çıkarları için yürütülen siyasi çalışmalar açısından önemli olduğunu düşünmekle birlikte edindiği bilgileri Alman hükümetine sundu.²⁵ Ardından Mısır ve Mezopotamya'ya yönelen Max von Oppenheim, 1894 yılında gittiği Kahire'de Bedevilerin kültürlerini daha iyi anlayabilmek ve öğrenmek için onlarla birlikte çadırlarda yaşamaya başladı.²⁶ Arabistan çöllerinde yaptığı geziler sırasında Şammar Kabilesi üzerinde araştırmalar yaptı ve Şammar Şeyhi Faris Paşa ile iyi ilişkiler kurdu.²⁷

²¹ Lionel Gossman, *The Passion of Max von Oppenheim Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Open Book Publishers, Cambridge 2014, s. 29.

²² Wolfgang G. Schwanz, "Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Zwei Denkschriften zur Revolutionierung Islamischer Gebiete 1914 und 1940", *Sozial Geschichte*, 19 (3), 2004, s. 31, 33.

²³ Özbozdağlı, *a.g.e.*, s. 98-99.

²⁴ Y.A.HUS., Dosya No: 286, Gömlek No: 20. Hicri 03.06.1311.

²⁵ Gossman, *a.g.e.*, s. 30.

²⁶ Max von Oppenheim, *Tell Halaf A New Culture in Oldest Mesopotamia*, Translated by: Gerald Wheeler, G.P. Putnam's Sons, London & New York 1933, s. 1.

²⁷ McMeekin, *a.g.e.*, s. 37.

1895 yılında Hindistan'a kadar uzanan gezisini tamamlayıp Almanya'ya döndükten sonra bölgedeki çalışmalarını rapor halinde Alman Dışişleri Bakanlığına sunan Oppenheim, bu Bakanlıktan (Austawärtiges Amt) Almanya'nın Kamerun ile Çad Gölü arasında kalan alana nüfuz edebilmesi için bölgeye gerçekleştirilecek olan araştırma gezisinde Alman heyetine liderlik etmesi için teklif almıştır.²⁸ Bu proje gerçekleştirilememiş olsa da 1896 yılında Kahire Elçiliğinde göreve başlayacak olan Max von Oppenheim 1895 yılında henüz Almanya'ya dönmeden İstanbul'da II. Abdülhamit ile bir araya geldiği gibi onun ileride Almanya'nın çıkarları için kullanacağı Panislamizm ile ilgili görüşlerini takip etmiştir.²⁹ Max von Oppenheim bu görüşme ile ilgili olarak seyahat ettiği bölgelere ilişkin etnografik bilgiler içeren Bedeviler (Die Beduinen) adlı kitabında "*Sultan Abdülhamit ile mükemmel ilişkiler kurmayı başardım. Konstantinopolis'e ne zaman gelirim haber vermeme istedi.*" diye aktarmaktadır.³⁰

25 Mayıs 1896 (16 Zilhicce 1313) tarihli arşiv belgesinde ise Max von Oppenheim'in Alman Konsolosluğu'ndaki maiyetine "*-meal-i İslamiyye'yi anlatmak için*" gideceği bildirilmektedir.³¹ Bu belge Yahudi kökenli ve Katolik olarak büyüyen bir insanın Osmanlı Devleti'ne kendisini nasıl tanıttığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Casus Max von Oppenheim bu belge ile Kahire'ye taşınmış ve faaliyetlerine burada devam etmiştir. Biyografi çalışmalarında Max von Oppenheim'in İslamiyet'e ve Doğu'ya olan ilgisinin şahsi olduğu belirtilmiş olsa da bu belge aksini ispat etmektedir. Öyle ki bu durum II. Wilhelm'in 1898 yılında Şam'a gerçekleştirdiği ziyarette Selahattin Eyyübi'ye övgüler yağdırıp, "*300 milyon Müslüman'ın dostu*" olduğunu belirttiği konuşmasını anımsatmaktadır.³² Bu konuşma Panislamizm akımının devlet politikası olduğu II. Abdülhamit döneminde Almanların Osmanlı Devleti'ne uyguladığı nüfuz politikası çerçevesinde değerlendirilmektedir. Nitekim Panislamizm kullanılarak Osmanlı Devleti'ne sızma çabaları görülmektedir.

Almanya'da, II. Abdülhamit'in Panislamizm politikasının ve Halifeliğinin dünya üzerindeki Müslümanları ne yönde etkileyeceği ve müttefik Almanya'nın bunu nasıl kendi lehine çevireceğine dair araştırma ve çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda Panislamizm'i ilerleyen yıllarda Alman çıkarları doğrultusunda bir eylem planına dönüştürmek amacıyla bölgede araştırma yapması için Max von Oppenheim'in önceden

²⁸ Gossman, *a.g.e.*, s. 30-31.

²⁹ Schwanitz, *a.g.m.*, s. 33-34.

³⁰ Gossman *a.g.e.*, s. 31' de Max von Oppenheim, *Die Beduinen*, vol. I, s. 3-6.

³¹ Y.PRK.TŞF., Dosya No: 4, Gömlek No: 71. Hicri 16.12.1313

³² Ortaylı, *a.g.e.*, s. 5.

görevlendirilmiş veyahut yönlendirilmiş olma olasılığı bahsedildiği üzere şahsi ilgiden daha yüksektir. Max von Oppenheim'in Alman çıkarlarına yönelik çalışmalarına henüz siyasi bir kimlik kazanmadan, henüz Kahire'ye atanmadan ve resmi bir görevi olmadan başlaması ve ulaştığı bilgileri Dışişleri Bakanlığı ile paylaşması bu durumu desteklemektedir. Ancak yapılan araştırmalar ve arşiv belgelerinde Oppenheim'in daha önceden bu yönde görevlendirildiğine dair bir bilgiye de rastlanmamıştır.

Osmanlı Devleti'ne yaptığı seyahatin ardından vücuda getirdiği çalışmalar onun bir bölge uzmanı olarak anılmasına sebep olmuş ve 1896 yılında Melchior Hubert Paul Gustav Graf von Hatzfeldt aracılığıyla Kahire'deki Alman Büyükelçiliğine atanmıştır.³³ Bu görevde azledileceği 1910 yılına kadar Alman Dışişleri Bakanlığı için toplam dört yüz altmış yedi rapor hazırlamıştır. Bu raporlar; Bağdat-Berlin Demiryolu hattı için uygun olan güzergâh, Panislamizm, Halifelik, Babil vadisindeki sulama kanalları, Mısır politikası, Hac ziyaretleri, Sudan'daki Mehdi taraftarları, Mekke Şerifi ve onun Hicaz'daki nüfuzu, Sünni-Şii ayrımı ve bu ayırmadan kaynaklanan Mehdi kültürü, Ermeniler, Marunîler, Kıptîler, Vahabîler; Fransız, İngiliz, Rus ve Amerikan misyoner okulları ile ilgilidir.³⁴

Kahire'de bulunduğu süre içerisinde Vahabî Şeyhi İbni Reşid, Nusayri Şeyhi³⁵, Hidiv Abbas Hilmi, Osmanlı Devleti'nin Mısır Yüksek Komiseri Ahmet Muhtar Paşa, Mısır milliyetçilerinden ve El-Mu'ayyad gazetesinin yayın yönetmeni Şeyh Ali Yusuf, el-Liva gazetesinin editörü Mustafa Kamil, Mekke Şerifi ve oğulları, Milli Kabilesinin şeyhi İbrahim Paşa ve Panislamizm taraftarı olan Tunuslu Şeyh Abdülaziz Şaviş ile iyi ilişkiler kurdu.³⁶ Ayrıca Birinci Dünya Savaşı esnasında rakipleri olacak olan Gertrude Bell ve Thomas E. Lawrence ile de bir araya gelen Oppenheim'in bu dostları ne İngiltere'nin ve Fransa'nın ne de Osmanlı Devleti'nin gözünden kaçmamaktaydı. Osmanlı Devleti'ne karşı bölücü faaliyetlerde bulunan ve bu amaçla Devlet-i Aliyye'nin tebaasına her fırsatta milliyetçi telkinlerde bulunan İngiltere, Mısır'daki milliyetçi hareketlerden ve onların dostu olan Oppenheim'dan hazzetmemeye başlayacaktı.

İngiltere ve Almanya'nın nüfuz mücadelesine girdiği II. Abdülhamit döneminde öne çıkan konulardan biri Bağdat'tan İstanbul'a ve oradan da Avrupa'ya açılması planlanan demiryolu idi. Bir imtiyaz olarak Alman

³³ McMeekin, *a.g.e.*, s.38.

³⁴ McMeekin, *a.g.e.*, s. 40-42.

³⁵ Max Freiherr von Oppenheim, Hans Lucas, *Griechische und Lateinische Inschriften Aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Sonderabdruck Aus Der Byzantinischen Zeitschrift XIV. Jahrgang, Leipzig 1905, s. 3.

³⁶ McMeekin, *a.g.e.*, s. 42; Gossman, *a.g.e.*, s. 38.

şirketlerine verilen bu demiryolu hattı güzergâhının tespiti için oluşturulan heyete Max von Oppenheim da katıldı. Bu hususla ilgili olarak önce George von Siemens ile görüşen Oppenheim, söz konusu demiryolu için araştırmalarına Şam mevkiinden başladı.³⁷ Araştırma gezisinde Kürtler ve Arap Bedevilerinden oluşan Milli Kabilesinin şeyhi İbrahim Paşa ile görüşen Max von Oppenheim, kabiledaki bedevilerden aldığı bilgiler ile Tell Halaf'ı keşfe çıktı.³⁸ 19 Kasım 1899 tarihinde Tell Halaf'a ulaştı.³⁹ Nitekim keşf ile ilgili olarak hazırladığı raporda Beyrut, Baalbek, Şam, Tel Nabi, Mendu, Mardin, Hama, Humus, Selimiye, Halep, Urfa, Diyarbakır Nizip, Siverek, Antep, Adana, Mersin, Konya'ya gittiğini bildirmekle beraber Bağdat-Berlin Demiryolu'nun geçeceği güzergâhta çok sayıda antik döneme ait şehir ve kalıntıların olduğunu söylemektedir.⁴⁰

Halife II. Abdülhamit'in Berlin-İstanbul-Bağdat Demiryolu hattı ile Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu arttıracaklarını düşünenlerden biri olan Max von Oppenheim 1900 yılının yazında Postdam'da Kahire Başkonsolosu Paul Graf von Metternich aracılığıyla Kayzer II. Wilhelm ile bir araya geldi. Görüşmede Bedeviler ve onların gelenekleri hakkında Kayzer'e bilgi veren Oppenheim, görüşmenin ardından II. Wilhelm tarafından Legationsrat (Resmi Başdanışman) unvanı aldı.⁴¹ 1906 ve 1909 yıllarında temas kurduğu Mısır milliyetçileri, devraldığı El-Fatat Gazetesindeki yazılar, Panislamizm destekçiliği ve Akabe sorununda parmağı olduğu gerekçesiyle İngiltere ve Fransa kamuoyunca "*Kayzer Casusu*" olarak adlandırılmaya başlandı. Baskılar sonucunda 1906'da uyarı aldı ve daha sonra Başkonsolos Graf Metternich tarafından Kahire'de resmi bir görevi olmadığı duyuruldu. Kasım 1910'da ise elçilikteki işinden alındı.⁴²

5 Ağustos 1911 tarihinde Tell Halaf'ta ilk arkeolojik kazıları başlattı. Kazılarda yaklaşık iki yüz Ermeni'yi işçi olarak görevlendirdi.⁴³ Tell Halaf için aldığı kazı ruhsatının yanı sıra Zor Sancağı ve çevresinde tarihi eser aramak amacıyla seyahat izni de aldı. Bu izinlerle başta Tell Halaf olmak üzere bulduğu tarihi eserleri yurt dışına kaçırmak amacıyla bölgede çalışmalar yürüten Oppenheim'in aynı zamanda Rakka'da aşiret reislerine para dağıttığı da tespit edildi.⁴⁴ Bununla birlikte Halep valisinin Dersaadet'e

³⁷ Max von Oppenheim, *Tell Halaf*, s. 1.

³⁸ *A.g.e.*, s. 2-4.

³⁹ *A.g.e.*, s. 7.

⁴⁰ Politisches Archive des Auswärtigen Amts (PAAA), RZ, 201, R 14556.

⁴¹ McMeekin, *a.g.e.*, s. 39-40.

⁴² McMeekin, *a.g.e.*, s. 44, 46.

⁴³ Max von Oppenheim, *a.g.e.*, s. 15.

⁴⁴ DH.İD., Dosya: 129-1, Hicri 23.09.1332.

bildirdiğine göre; Bedevi aşiretleri ile Oppenheim'in görüşmelerinin siyasi amaç taşıdığı ve aldığı seyahat izinleri ile Musul, Mardin ve Diyarbakır'a giderek buralarda siyasi faaliyetlerde bulunabileceği aktarılmıştır.⁴⁵

Gerçekleştirdiği seyahatler ve yaptığı arkeoloji çalışmaları esnasında Irak, Suriye, Anadolu ve Mısır'ın coğrafyası ve etnolojisi hakkında bilgi sahibi olan Oppenheim, İslamiyet'e dair edindiği bilgiler ile birlikte 1914 yılının Ekim ayında Alman Dışişleri Bakanlığı'na "İslam Dünyasının Düşmanlarımıza Başkaldırısı" adlı bir raporu sunmuştur. Bu raporda Mısır ve Hindistan'daki Müslümanların İngiltere'ye karşı ayaklanmasının önemini vurgulayan Oppenheim, Fransa ve Çarlık Rusya'nın egemenliği altında bulunan Müslümanların arasında başlatılacak ayaklanmanın Almanya'nın lehine olacağını belirtmektedir⁴⁶. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman Doğu İstihbarat Bürosu bünyesinde bu uğurda propagandalar yürüten Oppenheim, özellikle Mekke Şerifi Hüseyin'i ittifak safına çekmek amacı ile görüşmeler de gerçekleştirmiştir.⁴⁷

Sonuç

Avrupa'da Sanayi Devrimi'nin ardından ivme kazanan hammadde arayışı sonucunda, doğal kaynaklar ve insan gücü bakımından zengin olan Doğu'nun Düvel-i Muazzama nazarında değeri katbekat artmıştır. Süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin zengin topraklarını da hedef almaya başlayan Avrupa, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü parçalamak veyahut nüfuz etmek amacıyla birçok yönetime başvurmuştur. Bu hususta yoğun olarak Osmanlı tebaasında yaşayan farklı millet ve dini inançlardan yararlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan Avrupalı devletlerin gözüne kestirdiği bölgelerde, orada yaşayan toplumun kültürünü anlayıp daha etkili bir şekilde nüfuz etmeleri için arkeoloji heyetleri görevlendirilmiş, enstitüler kurulmuştur. Böylece arkeoloji; petrol arama çalışmaları, ulaşım ağı gibi ekonomik, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş esnasında askerî, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu coğrafyadan bağımsızlıklarını ilan eden devletlerin ise ideolojik olarak kullandığı bir bilim dalı haline almıştır. Onu icra edenler ise bazen öncü birlik, bazen istihbarat bazen de ganimet toplayan er olarak Osmanlı topraklarında yürütülen sömürge savaşının cephelerinde yerlerini almışlardır.

Arkeolojinin günümüzde bir bilim dalı olarak faaliyet göstermesinin başlangıcı diyebileceğimiz XIX. yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin otoritesinin zayıfladığı, Batının üstünlüğünün her alanda kabul edildiği ve

⁴⁵ HR.İD., Dosya No: 1445 Gömlek No: 46, Rumî 12 Temmuz 1327/ Miladi 23.01.1911.

⁴⁶ Kadir Kon, "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, S. 53, 2012, s. 230-231.

⁴⁷ Hopkirk, *a.g.e.*, s.187.

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmak amacıyla birçok faaliyetin gerçekleştirildiği bir dönem olarak tarihimizde yerini almıştır. Bununla birlikte destekledikleri kukla sultanların tahta çıkıp ülkeyi yöneteceği bir dönemin hayalini kuran Almanlar, zengin Osmanlı topraklarında kuracakları kolonilerin kalıcılığını güçlendirmek amacıyla arkeolojiyi kullanarak etnolojik, jeolojik ve ziraat üzerine çalışmalar yapmışlardır.

Bu çalışmada da görüldüğü üzere arkeolojiyi bir paravan olarak kullanan Max von Oppenheim Osmanlı Devleti'ne düzenlediği her seyahatinde casusluk faaliyetleri yürütmüş, yerli kabileler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Yaptığı çalışmaları Alman Dışişleri Bakanlığına yollayan Max von Oppenheim Kahire'ye atanmış ve burada çalışmalarına hız vermiştir. Bu süreçte Tell Halaf 'ta kazı çalışması başlattığı gibi çevre alanlarda casusluk faaliyetlerine devam etmiş, yerli kabilelere rüşvet verdiği tespit edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise edindiği bilgiler doğrultusunda çalışmalarına devam etmiş ve konu üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda propaganda amaçlı yayınlar hazırladığı ortaya çıkartılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade, Dâhiliye Nezareti (İ.DH) Dosya No: 835, Gömlek No: 67168, Hicri 09.10.1298

Sadaret Divan-ı Kalemî, Mukavelenameler (A.DVN.MKL.) Dosya No: 25, Gömlek No: 45, Hicri 29.12.1301

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.) Dosya No: 1417, Gömlek No: 90, Hicri 11.08.1304

Dâhiliye Nezareti, İdare, (DH.İD.), Dosya: 129-1, Hicri 23.09.1332.

Hariciye Nezareti, İdare (HR.İD.), Dosya No: 1445 Gömlek No: 46, Miladi 23.01.1911

Yıldız, Hususi Maruzat (Y.A.HUS.), Dosya No: 286, Gömlek No: 20, Hicri 03.06.1311

Yıldız, Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (Y.PRK.TŞF.), Dosya No: 4, Gömlek No: 71, Hicri 16.12.1313

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes PAAA, RZ, 201, R 14556.

Telif Eserler

- Budak, H. Ö., *Olaylar ve Anlaşmalar Işığında Devlet-i Aliyye'nin Yıkılış Süreci*, Anadolu Okul Yay., Ankara 2018.
- Cezar, M., *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi Bey I. Cilt*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1971.
- During, B. S., *Küçük Asya'nın Tarihöncesi Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, çev. Azer Keskin, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.
- Gossman, L., *The Passion of Max von Oppenheim Archaeology and Intrigue in the Middle East from Wilhelm II to Hitler*, Open Book Publishers, Cambridge 2014.
- Göl, H., *Max von Oppenheim'in Tell Halaf Tutkusu "Osmanlı Arkeolojisi ve Alman Weltpolitik'i"*, Gece Kitaplığı, Ankara 2020.
- Hopkirk, P., *İstanbul'un Doğusu'nda Bitmeyen Oyun*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1995.
- Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907) VIII. Cilt*, TTK, 6. Baskı, Ankara 2007.
- Kon, K., "Almanya'nın İslam Stratejisi Mimarlarından Max von Oppenheim ve Bu Konudaki Üç Memorandumu", *Tarih Dergisi*, S. 53, 2011, s. 211-252.
- Maner, B., *Germany's Ancient Past Archaeology and Historical Interpretation Since 1700*, The University of Chicago Press, Chicago & London 2018.
- McMeekin, S., *Berlin-Bağdat Demiryolu*, çev. Azize F. Çakır, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2012.
- Oppenheim, M. F. von, *Tell Halaf A New Culture in Oldest Mesopotamia*, Translated By: Gerald Wheeler, G.P. Putnam's Sons, London & New York 1933.
- Oppenheim, M. F. von, Hans Lucas, *Griechische und Lateinische Inschriften Aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien*, Sonderabdruck Aus Der Byzantinischen Zetirschrift XIV. Jahrgang, Leipzig 1905.
- Oppenheim, M. F. von, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf Band I*, Dietrich Reimer, Berlin 1899.
- Oppenheim, M. F. von, *Vom Mittelmeer zum Persischen Golf Band II*, Dietrich Reimer, Berlin 1900.
- Ortaylı, İ., *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1981.
- Ortaylı, İ., "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 1599-1600.
- Özbozdağlı, Ö., *Ortadoğu'nun Yağmalanan Hafızası Almanların Ortadoğu'da Arkeolojik Faaliyetleri (1890-1914)*, İdeal Kültür Yay., İstanbul 2020.

- Özdoğan, M., *50 Soruda Arkeoloji*, Bilim ve Gerçek Kitaplığı, İstanbul 2012.
- Özdoğan M., *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul 2006.
- Özkan, S., “Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Koleksiyonculuğu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XIX, S. 2, 2004, s. 65-86.
- Rathmann, L., *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi Berlin- Bağdat*, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yay., 3. Baskı, İstanbul 2001.
- Ross, L., *Kleinasien und Deutschland: Reisebriefe und Aufsätze mit Berzugnahme auf die MöglichKeit Deutscher Riederlassungen in Kleinasien*, C.E.M. Pfeffer, Halle 1850.
- Schwanitz, W. G., “Max von Oppenheim und der Heilige Krieg Zwei Denkschriften zur Revolutionierung İslamischer Gebiete 1914 und 1940”, *Sozial Geschichte*, 19 (3), 2004, s. 28-59.
- Shaw, W. M. K., *Osmanlı Müzeciliği Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi*, çev. Esin Soğancılar, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul.